



**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
КУРСУ ЗА ВИБОРОМ
З ОСНОВ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
«НАШ ПАРЛАМЕНТ: ДОСЛІДЖУЄМО, РОЗУМІЄМО, ВПЛИВАЄМО»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ 10 КЛАСУ
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Схвалено для використання в освітньому процесі

(Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», рішення експертної комісії з громадянської освіти та правознавства від 18 липня 2024 року (протокол № 6) та зареєстрована в Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за № 4.0149-2024).

**КИЇВ
2024**

Авторський колектив:

Гриньова Марія Василівна, завідувач відділу міжнародної співпраці та трансферу інновацій, старший викладач кафедри філософії освіти КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Іванюк Ірина Володимирівна, старший науковий співробітник Інституту цифровізації освіти Національної академії педагогічних наук України, заступник голови ГО «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики», кандидат педагогічних наук, старший дослідник

Паращенко Людмила Іванівна, директор Київського ліцею бізнесу, голова ГО «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики», доктор наук з державного управління, професор

Юрчишин Леся Тарасівна, вчитель історії, правознавства, громадянської освіти Новопечерської школи-ліцею I-III ступенів (м. Київ), найкращий вчитель громадянської освіти за версією премії Global Teacher Prize Ukraine 2020

Навчальну програму розроблено в рамках Програми USAID «РАДА: наступне покоління», яка є п'ятирічною ініціативою (2021-2026), що впроваджується ГО «Інтерньюз-Україна» в співпраці з ГО «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики».

© ГО «Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики», 2024

© Гриньова М., Іванюк І., Паращенко Л., Юрчишин Л., 2024

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	4
Актуальність	4
Взаємозв'язок із Державним стандартом базової і повної середньої освіти	6
Мета та завдання	7
Зміст та структура	8
Прогнозовані результати навчальної діяльності	9
Особливості організації освітнього процесу	10
Ключові питання етики викладання	11
ЗМІСТ ПРОГРАМИ	12
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА КОРИСНИХ ПОСИЛАНЬ	18
Нормативно-правові акти	18
Ресурси вебпорталу Верховної Ради України	19
Навчально-методичні матеріали	20
Наукові публікації	22
Інформаційні матеріали	23

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальну програму курсу за вибором з основ представницької демократії та парламентаризму «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для здобувачів освіти 10 класу закладів загальної середньої освіти (далі – курс за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо») розроблено на основі Державного стандарту базової і повної середньої освіти (2011, редакція 2020), враховуючи положення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» до 2029 (2016), Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2020), Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (2010).

Зазначені вище документи забезпечили нормативну базу та визначили концептуальні засади і методичні підходи для активного впровадження парламентської просвіти, вивчення основ представницької демократії та парламентаризму в Україні як важливої частини громадянської освіти¹ в діяльності закладів загальної середньої освіти.

Актуальність

Відбудова та розвиток України як демократичної країни залежать значною мірою від громадянської активності молоді. Водночас, як свідчать дослідження, рівень мотивації та здатності молодих людей брати проактивну участь у політико-владних відносинах, впливати на соціально-політичні процеси та формування владних політичних структур залишається низьким².

Під час війни зросла недовіра населення до політичних інститутів. Якщо за даними дослідження, проведеного в лютому-березні 2023 року, більшість респондентів не довіряють державному апарату (чиновникам) (64 %) та політичним партіям (63 %), Верховній Раді України (51 %) ³, то в червні 2024 р. недовіра до дій влади та соціальних інституцій посилилася. Так державному апарату (чиновникам) не довіряють 78,5% респондентів, політичним партіям - 77,5%, Верховній Раді України - 76%, судам (судовій системі загалом) - 73%, Уряду України - 73%⁴. Така ситуація потребує цілеспрямованого підвищення рівня обізнаності молоді щодо діяльності соціальних інститутів, виборчого процесу, усвідомлення власних можливостей впливу на діяльність парламенту, зокрема шляхом подання електронних петицій та участі в громадському обговоренні.

Навчання учнів основам представницької демократії та парламентаризму стало

¹ Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : Схвалено КМУ від 03.10.2018 р. № 710-р : станом на 8 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>

² Гриньова М., Іванюк І., Паращенко Л. Громадянська парламентська просвіта в закладах освіти України : Аналіт. звіт за результатами соціол. опитування освітян та учнів. Київ: [Б. в.], 2020. 96 с.

³ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-liutyi-berezen-2023r>

⁴ Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів, віра в перемогу (червень 2024р.) <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r>

ще більш актуальним в контексті державного Плану відновлення України в повоєнний час, який передбачає реалізацію комплексної програми парламентської просвіти⁵. Також це пов'язано з набуттям чинності Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»⁶.

Парламентська просвіта є складовою громадянської освіти; це система просвітницьких заходів формальної та неформальної громадянської освіти, що націлені на розвиток обізнаності громадян щодо устрою та функціонування парламентаризму в Україні, механізмів взаємодії та впливу громадян на діяльність парламенту і народних депутатів, посилення спроможності громадян до ефективної політичної участі в ухваленні рішень щодо розв'язання суспільно-політичних питань, а також формування відповідального ставлення до своїх громадянських прав й обов'язків, пов'язаних з участю на державному та місцевому рівнях⁷.

У системі загальної середньої освіти громадянська парламентська просвіта здійснюється завдяки викладанню в 9 та 10–11 профільних класах предмета «Правознавство», у 10 класі інтегрованого курсу «Громадянська освіта», впровадженню курсів за вибором з громадянської освіти, що посилює, однак не забезпечує повністю потреби в навчанні основам представницької демократії та парламентаризму на всіх рівнях освіти.

У Державному стандарті базової і повної середньої освіти освітня галузь «Суспільствознавство» включає два компоненти – історичний і суспільствознавчий. Окремі змістові лінії складових історичного компонента (людина – суспільство, людина – влада) та суспільствознавчого компонента (людина в суспільно-політичній сфері, людина в соціальній сфері, людина в правовій сфері, людина в економічній сфері) окреслюють компетентнісний потенціал парламентської просвіти в системі базової і повної середньої освіти⁸. Підґрунтям для впровадження в освітній процес курсів за вибором, які можуть посилити інваріантний компонент освітньої галузі «Суспільствознавство», є зазначена в стандарті можливість.

Зазначене вище обґрунтовує необхідність навчання здобувачів освіти старшої школи основам представницької демократії та парламентаризму і визначає можливість здійснення громадянської парламентської просвіти в закладах загальної середньої освіти засобами курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для учнів старшої школи.

⁵ Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Державне управління». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/governance.pdf>

⁶ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України № 2834-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

⁷ Мій парламент: розумію і впливаю : Метод. посіб. з громад. парлам. просвіти для роботи з дітьми та молоддю / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Парашенко, Л. Юрчишин. Київ : [Б. в.], 2020. С. 11.

⁸ Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 538 від 07.08.2013, № 143 від 26.02.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>

Взаємозв'язок з Державним стандартом базової і повної середньої освіти

Навчальна програма курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» розроблена з урахуванням ціннісних орієнтирів, на яких ґрунтується мета освітньої галузі «Суспільствознавство»: **забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві.**

Оскільки освітня галузь «Суспільствознавство» складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, викладання курсу за вибором у 10 класі дає змогу посилити обидва компоненти, а також виконати основні завдання галузі:

- забезпечити реалізацію можливостей розвитку учня як вільної особистості, здатної за допомогою набутих ключових і галузевих компетентностей ефективно самореалізуватися в сучасному багатоманітному глобалізованому світі та **брати участь у житті демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства**, вчитися протягом усього життя;
- розвиток інтелекту дитини, її критичного та творчого мислення, **визначення нею самоїдентичності як особистість, громадянин, член родини, етнічної, релігійної, регіональної та локальної спільноти**;
- **формування в учнів почуття власної гідності, поваги до прав людини, гуманістичних традицій і загальнолюдських цінностей, здатності плекати й обстоювати власну етичну позицію та дотримуватися правил соціально відповідальної поведінки.**

Викладання курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» продовжує наскрізні змістові лінії історичного компонента (людина – людина, людина – суспільство, людина – влада, людина – світ уявлень та ідей, людина – простір) та суспільствознавчого компонента (людина в суспільно-політичній сфері, людина в соціальній сфері, людина у правовій сфері).

Знання та уміння, які опановують учні у взаємопов'язаних курсах історії України та всесвітньої історії, правознавства (10–11 класи, профільний рівень), громадянської освіти (10 клас), і синхронне запровадження курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» роблять можливим спільно досягти реалізації/виконання обов'язкових результатів навчальної діяльності, визначених Державним стандартом базової і повної середньої освіти, зокрема, сформувані й розвинути такі компетентності:

- громадянська компетентність – здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства;
- міжпредметна компетентність – здатність учня/учениці застосовувати знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до різних навчальних предметів та освітніх галузей;
- предметна (галузева) компетентність – набутий учнями досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і

застосуванням нових знань.

Формуючи систему цінностей, впливаючи на громадянську свідомість учнів та рівень їхньої правової культури, досягається **розвиток особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти, здатного сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні й суспільні виклики і загрози.**

Курс за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» спрямований на формування таких ключових компетентностей:

- громадянські та соціальні компетентності – усвідомлення ідей демократії, моралі, справедливості, рівності, свободи, прав людини, рівних прав і можливостей; спроможність діяти як відповідальні громадяни та брати повноцінну участь у громадському й суспільному житті; виявляти повагу й толерантність, уміти конструктивно співпрацювати, діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних із різними проявами дискримінації;
- інформаційно-комунікаційна компетентність – впевнене, критичне та відповідальне використання цифрових технологій для розвитку, навчання й виконання особистих і суспільно значущих завдань в різних навчальних та життєвих ситуаціях;
- інноваційність – адекватне реагування на швидкі зміни, відкритість до нових ідей, ініціювання змін у близькому середовищі, визначати й ставити перед собою цілі, мотивувати себе та розвивати в собі стійкість і впевненість, щоб займатися навчанням упродовж усього життя та досягати успіхів у ньому;
- екологічна компетентність – усвідомлення важливості збереження природи для забезпечення сталого розвитку суспільства та відповідна природоохоронна поведінка;
- навчання впродовж життя – визначати власні потреби та застосовувати різні способи та можливості для розвитку компетентностей, спроможність вчитися й працювати як у колективі, так і самотійно, організовувати своє навчання, оцінювати його й ділитися його результатами з іншими.

Важливою складовою курсу є вдосконалення навичок спілкування державною та іноземними мовами. Курс за вибором є інтегрованим щодо реалізації наскрізних змістових ліній: «Громадянська відповідальність», «Підприємливість і фінансова грамотність», «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Здоров'я і безпека».

Мета та завдання

Освоєння учнями курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» спрямоване на:

- формування правової (громадянської) свідомості здобувачів освіти та усвідомлення ними можливостей реалізації політичних прав людини у взаємодії громадян з українським парламентом,
- поглиблене ознайомлення з формами політичної партисипації громадян задля ефективною взаємодії з Верховною Радою України та народними депутатами України, впливу на парламент в ухваленні політичних рішень;

- формування активної позиції як відповідального громадянина завдяки набуттю досвіду в імітації законотворчого процесів;
- розвиток ціннісного ставлення до взаємної відповідальності Верховної Ради України як єдиного законодавчого органу державної влади та громадян за поступ у розвитку України як проєвропейської демократичної держави.

Зміст та структура

Кількість навчальних годин – 17.

Навчальна програма курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» включає чотири розділи:

Розділ 1. Громадянство. Політика. Участь (3 год).

Розділ 2. Верховна Рада України – відкритий парламент (10 год).

Розділ 3. Проактивні громадяни – відповідальний парламент (3 год).

Розділ 4. Наш парламент: досліджуємо, розуміємо та впливаємо (1 год).

Перший розділ – вступ, передбачає актуалізацію знань про ключові аспекти демократичного громадянства, політики в демократичній державі та місце парламенту в системі державної влади України; сприяє усвідомленню ролі Верховної Ради України як єдиного законодавчого органу державної влади України у розв’язанні суспільно значущих завдань та викликів; мотивує до подальшого дослідження можливостей реалізації політичних прав та відповідальності за добробут у спільнотах і суспільстві.

Другий розділ – занурення, передбачає розгляд ролі парламенту у здійсненні внутрішньої та зовнішньої державної політики, можливостей співучасті громадян в управлінні державними справами через використання різних інструментів політичної партисипації для взаємодії з Верховною Радою України та народними депутатами України; спонукає до набуття учнями досвіду командної роботи, розгляду питань з різних позицій, ухвалення спільних рішень для розв’язання різних суперечностей; сприяє усвідомленню розв’язального потенціалу участі у розв’язанні проблем українського суспільства через партнерську співпрацю з іншими громадянами та взаємодію з Верховною Радою України й іншими органами державної влади України.

Третій розділ – практикум, передбачає формування знань про мету, процедури та інструменти участі громадськості у законодавчому процесі в Україні через набуття учнями досвіду проведення імітаційної гри «Ми - законотворці» і здійснення відповідної аналогії з реальною практикою; розвиток відповідального ставлення до своїх громадянських прав та обов’язків, пов’язаних з представницькою демократією і політичною партисипацією.

Четвертий розділ – завершальний, передбачає узагальнення набутих учнями знань з питань представницької демократії та парламентаризму в Україні; рефлексію сформованих і розвинутих умінь та навичок в процесі опанування курсу; налаштування на подальше дослідження парламентаризму в Україні та світі.

Прогнозовані результати навчальної діяльності

Прогнозовані результати навчальної діяльності учнів під час опанування курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» з урахуванням пізнавальних особливостей дітей старшого шкільного віку передбачають:

- **поглиблені знання і критичне розуміння:**

- сутності й структури суспільства, політичної системи і влади, ознак та особливостей демократичного громадянського суспільства;
- сутності політики як процесу, завдяки якому спільнота людей з різними поглядами та інтересами досягає колективних рішень про шляхи організації їхнього спільного життя;
- державного устрою в Україні, становлення та сьогодення парламентаризму в Україні;
- політичних понять і термінів у сфері парламентаризму;
- конституційного статусу, повноважень, структури та функцій Верховної Ради України;
- форм політичної партисипації громадян задля ефективної взаємодії з Верховною Радою України та народними депутатами України, впливу на парламент в ухваленні політичних рішень;

- **сформовані або розвинуті навички та вміння:**

- здатність брати участь у різних демократичних процедурах і різних демократичних способах ухвалення рішень, виробляти демократично погоджені правила взаємодії та процедури розв'язання питань, переконувати в їх необхідності, дотримуватися домовленостей;
- здатність до пошуку, аналізу, розуміння та інтерпретації повідомлень засобів масової інформації та інших джерел для участі в публічних дискусіях, ухваленні рішень та розв'язанні соціальних проблем;
- здатність публічно висловлювати судження, ціннісні орієнтації та інтереси, розв'язувати конфліктні ситуації та інші суперечності в межах правил і законів за допомогою відповідних стратегій, пояснювати, як власний вибір та дії можуть вплинути на інших людей;
- здатність до соціальної комунікації, співпраці, визначати мету спільної роботи, планувати послідовність дій групи для виконання завдання, погоджуватися на роль, яка вдається найкраще;

- **сформоване або розвинуте ціннісне ставлення:**

- повага до людської гідності, прав людини та прав громадянина;
- усвідомлення ролі держави, права та законів у житті суспільства і людини;
- визнання цінності демократії та демократичних інституцій в контексті сучасних політичних процесів в Україні;
- усвідомлення значущості Верховної Ради України в життєдіяльності нашої держави та можливостей співучасті в державному управлінні через взаємодію з парламентом;
- відповідальне ставлення до своїх громадянських прав та обов'язків, пов'язаних з політичною партисипацією.

Особливості організації освітнього процесу

Курс за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» розроблений на основі конструктивістської дидактико-методологічної моделі освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Згідно з цією моделлю, учні мають навчитися брати участь у житті демократичного суспільства як активні громадяни, розвиваючи навички аналізу та критичного мислення для розв'язання політичних питань й ухвалення політичних рішень, та опановуючи методичні навички⁹.

Викладанні курсу передбачає дотримання таких принципів:

- поєднання теоретичних знань у сфері парламентаризму та демократичних ціннісних орієнтацій з практичними навичками в ухваленні демократичних рішень і дій;
- системність і послідовне нарощування обсягу знань у сфері парламентаризму на рівні початкової, середньої та старшої школи;
- поступальність і відносна завершеність знань у сфері парламентаризму на рівні старшої школи;
- особистісна значущість досліджуваного матеріалу у сфері парламентаризму з урахуванням вікових особливостей учнів;
- акцентування на практичній значущості та емоційній залученості учнів і релевантності опрацьованого матеріалу у сфері парламентаризму.

Основні підходи до реалізації навчальних завдань курсу:

- діяльнісний підхід – спрямованість освітнього процесу на розвиток умінь і навичок особистості та застосування на практиці здобутих знань;
- компетентнісний підхід – спрямованість освітнього процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності;
- особистісно зорієнтований підхід – спрямованість освітнього процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності в спілкуванні й партнерства у навчанні.

Для ефективного опанування курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» передбачається співпраця учасників освітнього процесу з використанням активних форм навчання, серед яких:

- індуктивне навчання – полягає в постановці перед учнями конкретних ситуативних завдань і заохоченні їх до узагальнення, замість методів навчання, які починаються з абстрактних понять;
- активне навчання – навчання через дію, а не лише через виклад матеріалу;
- релевантне навчання – форма, в якій освітня діяльність зосереджується навколо подій реального життя школи, міста, країни тощо;
- співпраця – передбачає роботу в групах і спільне навчання;
- інтерактивне навчання – навчання через дискусії та дебати;
- критичне навчання – передбачає розвиток в учнів самостійного мислення і вміння вести полеміку;

⁹ Голлоб Р., Крапф П., Вайдінгер В. Беремо участь у демократії : плани уроків з ОДГ/ОПЛ для старших класів середньої школи. Том 4. Київ : Основа, 2016. С. 19.

- форми участі – передбачають надання учням можливості робити внесок до власного навчання, наприклад, через розвиток тем дискусій, дослідження, самостійне оцінювання рівня власних знань і знань інших учнів та учениць¹⁰.

Користуючись правом на академічну свободу, учитель в процесі викладання курсу може використовувати наявні вітчизняні та міжнародні навчально-методичні матеріали з громадянської освіти, освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, громадянської парламентської просвіти, адаптуючи їх до певного освітнього контексту й конкретної аудиторії учнів.

Викладання курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» не передбачає бального оцінювання. Водночас задля підтримання в учнів мотивації до ефективної навчальної діяльності варто використовувати вербальну оцінку, тобто оцінювальне судження, формулювання якого має відбуватися на основі особистісного розвитку учнів та співвідношення їхніх досягнень з очікуваними результатами.

Курс за вибором може бути реалізований в очно-дистанційному форматі, що уможливило безперервність освітнього процесу в умовах воєнного стану чи вимушеного карантину та передбачає вдосконалення навичок самостійного навчання завдяки дистанційним технологіям.

Ключові питання етики викладання

Згідно зі статтею 31 Закону України «Про освіту»¹¹, що унормовує особливості відносин між закладом освіти та політичними партіями (об'єднаннями), під час викладання курсу з парламентської просвіти, вчителі повинні дотримуватися політичного нейтралітету. Це означає, що під час освітнього процесу вчителям заборонено проводити політичну агітацію або нав'язувати учням власні переконання щодо певних політичних ідеологій, партій, об'єднань.

Водночас пункт 3 статті 3 Закону України «Про статус народного депутата України»¹² дозволяє народним депутатам України займатися викладацькою, науковою та творчою діяльністю у вільний від виконання обов'язків народного депутата час. Це дає можливість залучати народних депутатів України до освітнього процесу як експертів з питань парламентаризму, організовуючи зустрічі з учнями, зокрема у співпраці з Освітнім центром Верховної Ради України¹³.

¹⁰ Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів. Том 1 / Р. Голлоб та ін. Київ : Основа, 2012. С. 127.

¹¹ Про освіту : Закон України № 2145 – VIII. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

¹² Про статус народного депутата України : Закон України № 2790-XII. Редакція від 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>

¹³ Освітній центр Верховної Ради України. Вебпортал. URL: <https://osvita.rada.gov.ua/>

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

№	Орієнтовний тематичний зміст	Очікувані результати навчальної діяльності здобувачів освіти	Види діяльності	Орієнт. кільк. годин
1	Розділ 1. Громадянство. Політика. Участь			3
1.1	<p>Тема 1.1. Пряма та представницька демократія Україна – парламентсько-президентська республіка. Поділ державної влади в Україні. Місце парламенту у системі державної влади</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>характеризують</i> систему державної влади в Україні, співвідношення повноважень держави і Президента України щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина; ● <i>пояснюють</i> конституційний статус, повноваження, структуру, порядок роботи Верховної Ради України; ● <i>сприймають</i> поділ державної влади в Україні як ресурс для ефективного виконання державою своїх повноважень у сфері внутрішньої та зовнішньої політики 	<p>Робота в групах, індивідуальна робота, дискусія, мозковий штурм, візуалізація, інтерактивна вправа, робота з нормативно-правовими актами, робота над проблемними питаннями</p>	1
1.2	<p>Тема 1.2. Права та обов'язки громадян України Громадянське суспільство та демократичне громадянство. Громадянин України. Конституція України про</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>характеризують</i> європейську ідентичність Українського народу та євроінтеграційний курс розвитку України; ● <i>пояснюють</i> на прикладах, що означає бути громадянином України, права та обов'язки громадянина України у різному віці; ● <i>усвідомлюють</i> роль демократичного громадянства у 	<p>Робота в групах, індивідуальна робота, дискусія, мозковий штурм, візуалізація, інтерактивна вправа, робота з нормативно-правовими актами,</p>	1

	права та обов'язки громадян	відстоюванні позиції справедливості, рівності, свободи у житті суспільства і людини	робота над проблемними питаннями	
1.3	Тема 1.3. Політика та політична партисипація Політика як демонстрація влади та процес розв'язання суспільних проблем. Політичні права людини. Політичний цикл. Політична партисипація громадян, її нормативне підґрунтя та форми	<i>Учні:</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>характеризують</i> сутність політики як процесу упорядкування життя спільнот та суспільств; • <i>моделюють</i> політичний цикл державної політики щодо розв'язання суспільно значущих проблем; • <i>формують переконання</i> щодо цінності політичних прав людини та важливості активної взаємодії з парламентом як єдиним законодавчим органом державної влади в Україні 	Робота в групах, індивідуальна робота, дискусія, мозковий штурм, візуалізація, інтерактивна вправа, робота з нормативно-правовими актами, робота над проблемними питаннями	1
2	Розділ 2. Верховна Рада України – відкритий парламент			10
2.1	Тема 2.1. Взаємодія громадян з Верховною Радою України Інструменти політичної партисипації громадян у взаємодії з українським парламентом. Електронний кабінет громадянина. Участь молоді у формуванні державної молодіжної політики	<i>Учні:</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>характеризують</i> можливості взаємодії громадян з українським парламентом, знають нормативне підґрунтя; • <i>описують</i> процедури використання інструментів політичної партисипації: звернення, електронна петиція, парламентські слухання, пленарне засідання, запит на доступ до публічної інформації, демонстрація, мітинг, хода, пікетування, адвокація, електронний кабінет громадянина; • <i>моделюють</i> процеси написання запиту на доступ до публічної інформації, написання звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розроблення адвокаційної кампанії, націленої на внесення 	Робота з поняттями, робота з нормативно-правовими актами, робота з інтернет-ресурсами, робота в групах, інтерактивна вправа, дискусія, робота над проблемними питаннями	4

		<p>змін до державної молодіжної політики;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>практикують</i> командну роботу для досягнення спільних цілей, активне слухання, толерантне сприйняття різних поглядів, обговорення дискусійних питань; ● <i>демонструють</i> налаштування використовувати різні інструменти участі громадян у вирішенні державних справ, зокрема через взаємодію з парламентом 		
2.2	<p>Тема 2.2. Взаємодія громадян з народними депутатами України Приймальня народного депутата України. Звіт народного депутата України. Звернення до народного депутата України. Помічник – консультант народного депутата України</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>характеризують</i> можливості взаємодії громадян із народним депутатом України, знають нормативне підґрунтя; ● <i>описують</i> процедури використання інструментів взаємодії з народним депутатом України: звітування народного депутата України, прийом народного депутата України, звернення до народного депутата України; ● <i>моделюють</i> процеси написання звернення до народного депутата України, обговорення звіту народного депутата України перед виборцями, прийому народного депутата України; ● <i>практикують</i> командну роботу для досягнення спільних цілей, активне слухання, толерантне сприйняття різних поглядів, обговорення дискусійних питань; ● <i>демонструють</i> налаштування використовувати різні інструменти участі громадян у суспільно-політичному житті, зокрема через взаємодію з народними депутатами України 	<p>Робота з поняттями, робота з нормативно-правовими актами, робота з інтернет-ресурсами, робота в групах, інтерактивна вправа, дискусія, робота над проблемними питаннями</p>	4

2.3	<p>Тема 2.3. Парламентська міжнародна дипломатія Роль парламенту у визначенні зовнішньої політики України. Міжнародна діяльність Верховної Ради України. Взаємодія українського парламенту з парламентами країн світу</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>пояснюють</i> роль Верховної Ради України у реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; ● <i>практикують</i> роботу зі ЗМІ задля вивчення питання взаємодії українського парламенту з парламентами країн світу; ● <i>розвивають</i> здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, ухвалювати обґрунтовані рішення; ● <i>формують переконання про</i> важливість міжпарламентської взаємодії як складової міждержавного діалогу 	<p>Робота з поняттями, робота з нормативно-правовими актами, робота з інтернет-ресурсами, робота в групах, інтерактивна вправа, дискусія, робота над проблемними питаннями</p>	2
3	Розділ 3. Проактивні громадяни – відповідальний парламент			3
3.1	<p>Тема 3.1. Діалог українського парламенту з громадськістю Опитування громадської думки з важливих питань державного і суспільного життя як механізм діалогу громадян з українським парламентом. Онлайн-опитування як інструмент електронної демократії</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>характеризують</i> сфери внутрішньої і зовнішньої державної політики, якими опікується Верховна Рада України; ● <i>модельюють</i> процес проведення онлайн-опитування з метою з'ясування громадської думки; ● <i>визначають</i> найбільш пріоритетні напрямки розвитку України на думку учнівської молоді; ● <i>практикують</i> роботу з інформацією, дослідження в інтернеті, командну роботу для досягнення спільних цілей, активне слухання, толерантне сприйняття різних поглядів, 	<p>Імітаційна гра «Ми законотворці» (І етап проведення гри – підготовчий: проведення опитування громадської думки), робота з нормативно-правовими актами, дискусія, дослідження в інтернеті, робота в команді</p>	1

		<p>обговорення дискусійних питань;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>усвідомлюють</i> значущість Верховної Ради України в життєдіяльності нашої держави та можливостей співучасті громадян в державному управлінні через взаємодію з парламентом 		
3.2	<p>Тема 3.2. Верховна Рада України – електронний парламент Петиція до Верховної Ради України як один із механізмів комунікації громадян з українським парламентом та забезпечення відкритості і прозорості його діяльності. Е-петиція як інструмент електронної демократії</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>характеризують</i> можливості електронної взаємодії громадян з українським парламентом; ● <i>моделюють</i> процес створення та підписання електронної петиції до парламенту; ● <i>визначають</i> пропозиції шляхів розв'язання важливих проблем державного і суспільного життя для України; ● <i>практикують</i> роботу з інформацією, дослідження в інтернеті, командну роботу для досягнення спільних цілей, активне слухання, толерантне сприйняття різних поглядів, обговорення дискусійних питань; ● <i>демонструють</i> відповідальне ставлення до своїх громадянських прав та обов'язків, пов'язаних з політичною партисипацією 	<p>Імітаційна гра «Ми законотворці» (II етап проведення гри – основний: створення та підписання електронної петиції), робота з нормативно-правовими актами, дискусія, дослідження в інтернеті, робота в команді</p>	1
3.3	<p>Тема 3.3. Громадське обговорення законопроектів Участь громадськості у законодавчому процесі в Україні як можливість впливати на державну</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>характеризують</i> гарантовані законодавством можливості участі громадськості у законодавчому процесі в Україні; ● <i>моделюють</i> процес роботи в комітеті над розробленням законопроекту; ● <i>визначають</i> рішення, які слід увалити для розв'язання важливих проблем державного і суспільного життя для 	<p>Імітаційна гра «Ми законотворці» (III етап проведення гри – завершальний: робота над розробленням законопроекту, громадське обговорення</p>	1

	політику та процес ухвалення рішень. Портал громадського обговорення законопроектів як інструмент електронної демократії	України сьогодні; <ul style="list-style-type: none"> ● <i>практикують</i> роботу з інформацією, дослідження в інтернеті, командну роботу для досягнення спільних цілей, активне слухання, толерантне сприйняття різних поглядів, обговорення дискусійних питань; ● <i>налаштовані</i> брати участь у розв'язанні суспільно значущих проблем через активну взаємодію з українським парламентом 	законопроекту, рефлексія гри), робота з нормативно-правовими актами, дискусія, дослідження в інтернеті, робота в команді	
4	Розділ 4. Наш парламент: досліджуємо, розуміємо та впливаємо			1
4.1	Тема 4.1. Верховна Рада України – місце, де твориться демократія <i>Орієнтовний тематичний зміст</i> базується на інформації про Верховну Раду України, опрацьовану під час розгляду попередніх тем	<i>Учні:</i> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>володіють знаннями</i> про мету, процедуру та правила проведення дебатів з груповим захистом; ● <i>практикують</i> навички аргументування своєї позиції, аналізу аргументів інших та формулювання контраргументів; ● <i>характеризують</i> функції та повноваження парламенту, завдяки яким здійснюється народовладдя в державі ● <i>усвідомлюють</i> важливість діяльності українського парламенту в контексті представницької демократії 	Дебати з груповим захистом, оксфордські дебати	1

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА КОРИСНИХ ПОСИЛАНЬ

Нормативно-правові акти

1. Загальна декларація прав людини. Неофіційний переклад : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. № 217 А (III). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Конвенція ООН про права дитини. Офіційний переклад : редакція зі змінами. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 р. № 50/155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини : Рекомендація CM/Rec(2010)7, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11.05.2010. URL: <https://docu.in.ua/wp-content/uploads/2014/01/xartia.pdf>
4. Акт проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
5. Конституція України : Документ Верховної Ради України № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про громадянство України : Закон України № 2235-III. Редакція від 5.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
7. Про Державний реєстр виборців : Закон України № 698-V. Редакція від 27.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України № 2939-VI. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
9. Про звернення громадян : Закон України № 2939-VI. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
10. Про комітети Верховної Ради України : Закон України № 116/95-ВР. Редакція від 13.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Про освіту : Закон України № 2145 – VIII. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
13. Про основні засади молодіжної політики : Закон України № 1414-IX від 27.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
14. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України № 2834-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
15. Про повну загальну середню освіту : Закон України № 463-IX. Редакція від 15.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
16. Про політичні партії в Україні : Закон України № 2365-III. Редакція від 12.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

17. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України № 1861-VI. Редакція від 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
18. Про статус народного депутата України : Закон України № 2790-XII. Редакція від 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>
19. Про Центральну виборчу комісію : Закон України № 1932-IV. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text>
20. Виборчий кодекс України : Документ Верховної Ради України № 396-IX. Редакція від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
21. Положення про порядок організації та проведення відкритих відвідувальних заходів у Верховній Раді України : Розпорядження Голови Верховної Ради України № 582. Редакція від 28.08.2019. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/origin_docum/2592.html
22. Положення про Апарат Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України № 769/11-ПГ. Редакція від 07.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769/11-%D1%80%D0%B3#Text>
23. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження КМУ № 988-р від 14.12.2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249613934>
24. Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : В редакції розпорядження КМУ № 893-р від 08.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2022-%D1%80#Text>

Ресурси вебпорталу Верховної Ради України

1. 3D тур парламентом. *Карти Google*. URL: https://www.google.com/maps/@50.447086,30.5373766,3a,84y,317.77h,86.85t/data=!3m7!1e1!3m5!1sAF1QipPOQAVyRBdT_NfS8AJLHxEilvX6PEizMTqAQbJN!2e10!3e12!7i11000!8i5500
1. Відділ інформаційних ресурсів та відкритих заходів. *Верховна Рада України*. URL: <http://lib.rada.gov.ua/index.jsp>
2. Електронний кабінет громадянина. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/idsrv>
3. Електронний протокол. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_el_h
4. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
5. Етапи публічної політики. *Верховна Рада України*. URL: <http://itd.rada.gov.ua/PublicPolicy/uk/stages>
6. Міжнародна діяльність. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/internactive>
7. Порядки денні пленарних засідань. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/awt/71>

8. Результати розгляду питань порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_pd1
9. Статистика голосувань народних депутатів. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_el_h_stat
10. Стенограми пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr>
11. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/Stenbul_pz
12. Термінологія законодавства. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin>
13. Управління з питань звернень громадян Апарату Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: <http://vzvernen.rada.gov.ua>
14. Хід пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/hpz9>
15. Хронологія розгляду питань порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_h1

Навчально-методичні матеріали

1. Абетка політична. Громадянське суспільство і політика : навчальний посібник / За наук. ред. О. Радченка. Вид. 11-те, доп. і перероб. Київ, 2016. 48 с. URL: https://iri.org.ua/sites/default/files/resources/iri.org.ua/sites/default/files/resources/Громадянське%20суспільство%20і%20політика_1.pdf
2. Берроуз Г. Демократія: від теорії до практики. Підручник курсу. Київ : ТОВ «Гнозіс», 2018. 284 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v1-2018-08-29-Ukr.pdf>
3. Голосування поза шаблоном. Практичний посібник щодо підвищення обізнаності молодих виборців. Рада Європи. 2020. 68 с. URL: <https://rm.coe.int/vote-outside-the-box-ukr/16809fc27b>
4. Гриньова М., Іванюк І., Паращенко Л. Громадянська парламентська просвіта в закладах освіти України : Аналіт. звіт за результатами соціол. опитування освітян та учнів / за заг. ред. Паращенко Л. Київ : [Б. в.], 2020. 96 с. URL: https://edudevelop.org.ua/images/files/Analit_zvit_postorinkovy_2021.pdf
5. Громадянська участь : підготовка аналітики, адвокація та втілення змін / П. Казмеркевич, О. Коваленко, О. Гвоздік та ін. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2019. 68 с. URL: <https://rm.coe.int/coe-handbook-on-advocacy-policy-analysis-and-development-ukr/168097ed36>

6. Компас : Посібник з освіти з прав людини за участю молоді. Друге видання / П. Брандер, Л. де Вітте, Н. Гані та ін. Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2020. URL: <https://rm.coe.int/compass-2020-ukr-yfdua/1680a23873>
7. Культура й практика викладання прав людини: поради, вправи, симуляційні ігри : Метод. зб. для використання в освіт. процесі для 5–11 кл. за результатами проєкту SIMs / Г. Будейчук, О. Войтенко, М. Гриньова та ін. Харків : Дім Реклами, 2021. 220 с. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1YjvHKEV-Df1e-k41nZZL8NH9846N5rZP>
8. Кобець Р. Засади комунікативного супроводу державної політики. Посібник. Київ : МГО «Інтерньюз-Україна», 2013. 189 с. URL: <https://www.irf.ua/files/ukr/programs/civsoc/kobets.pdf>
9. Лебідь А., Назаров М. Інструменти громадської участі в Україні : навчально-методичний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2020. 73 с. URL: https://ppst.sumdu.edu.ua/images/pdf/Posibnik_instrumenty.pdf
10. Методичний посібник для роботи з дітьми та молоддю. Ми можемо більше! Вчимося грамотно обирати владу / М. Іванцов, І. Іванюк, Л. Паращенко, Ц. Тавшавадзе, Т. Раше. Берлін : Спілка DRA e.V., Б, 2018. 148 с. URL: https://austausch.org/files/DRA/Publikationen/Mehr%20bewegen/MB_Methodenbuch_UA.pdf
11. Мій Парламент: розумію і впливаю : Метод. посіб. з громад. парлам. просвіти для роботи з дітьми та молоддю / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Паращенко, Л. Юрчишин. Київ: [Б. в.], 2020. 96 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/720884/1/posibnyk_redact.pdf.
12. Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо. Методичний посібник з парламентської просвіти для роботи з дітьми і молоддю в системі загальної середньої та позашкільної освіти / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Паращенко, Л. Юрчишин ; за наук. ред. проф. Л. Паращенко. Київ : Майстер Книг, 2023. 248 с. URL: https://edudevelop.org.ua/images/files/Posibnik_Nash_Parlament_2023_S.pdf
13. Політологія : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / За наук. ред. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 540 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1854/1/Політологія_29_10_2018.pdf
14. Посібник з адвокації прав молоді. [Б. м.] : [Б. в.]. 44 с. URL: <https://fundraiser.games/uploads/files/materials/17/d237fe941486c909e5f48f55d8f04c75.pdf>
15. Серія посібників Ради Європи з Освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини «Живемо в демократії». URL: <https://www.living-democracy.com/uk/teachers/>
16. Ткачук А., Ткачук О . Що таке демократія? Знати, розуміти, застосовувати. Посібник для молоді і не тільки. Київ : ТОВ « Вид-во Юстон», 2020. 96 с. URL: https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/shho-take-demokratiya_sajt.pdf

17. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Хартія для кожної людини. Рада Європи, 2016. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680699628>

18. Школа – територія прав людини. Навчально-методичні матеріали з освіти у сфері прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів-учасників проекту «Школа – територія прав людини» / О. Козорог, С. Ратушняк, А. Кінаш, С. Буров, О. Войтенко. URL: Posibnyk1.pdf (helsinki.org.ua)

Наукові публікації

1. Аліксічук О. Аналіз тенденцій міжпарламентської взаємодії України та ЄС. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021. № 13. С. 26–34. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1067/1214>

2. Батанов О. Парламентаризм як феномен і категорія сучасного конституційного права. *Правова держава*. 2022. № 33. С. 278–289. URL: http://pravova-derzhava.org.ua/files/pravova-derjava.vipusk-33_2022_.pdf#page=278

3. Буткалюк Г., Коверко С. Історико-правова генеза парламентаризму в Україні. *Подільський науковий вісник*. 2019. № 4. С. 107–112. URL: http://pvn.in.ua/images/Magazine/4_2019.pdf#page=107

4. Ганжуров Ю. С. Парламент України в політичній комунікації. Київ: Україна, 2007. 352 с.

5. Древаль Ю. Д. Парламентаризм у політичній системі України (політико-правовий аналіз). Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 280 с.

6. Кавилін О. Інституалізація політичної участі молоді в сучасній Україні : Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Івано-Франківськ, 2016. 220 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/dis_kavylin.pdf

7. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні. Київ: Ваїте, 2018. 908 с.

8. Колюх В. Парламентська республіка в Україні: перспективи й перешкоди. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 43. С. 176–180. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/198128/198373>

9. Криховецький І. Теоретичні підходи до вивчення історії українського парламентаризму. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : Журнал. Серія Право*. № 13 (25). 2022. С. 69–75. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Криховецький.pdf>

10. Кройтор А. Конституційні засади становлення парламентаризму в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2017. № 59. С. 223–238. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13761/Кройтор%20А.%20В.%20Конституційні%20засади%20становлення%20парламентаризму.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

11. Павленко В. Вибори та виборча система в Україні : історико-правовий аналіз. *Юридична наука*. 2020. № 104. С. 485–496. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/117/112>
12. Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації : монографія / За наук. ред. Л. Кияшко. Київ, 2014. 216 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/9068/1/Політична%20участь%20монографія.pdf>
13. Сачко Д. Особливості, історія та перспективи сучасного парламентаризму в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія : Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 2. С. 74–81. URL: <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2022.2.10>
14. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Київ: Логос, 2006. 368 с.
15. Український парламентаризм: минуле і сучасне / Ю. С. Шемшученко, О. М. Мироненко, В. Ф. Погорілко та ін. Київ: Парламент. вид-во, 1999. 367 с.
16. Шаповал В.М. Зарубіжний парламентаризм. Київ: Основи, 1993. 142 с.

Інформаційні матеріали

1. А як у них? Світові парламентські практики / Н. Бабинська та ін. 2018. 124 с. URL: <https://rada.opora.ua/org/analitika/a-iak-u-nykh/22934-a-yak-u-nykh-svitovi-parlaments-ki-praktiki-vipusk-2018>
2. Вебінар «Все про електронні петиції до Верховної Ради України». *YouTube*. URL: https://youtu.be/X2_Ax7pO9nA
3. Верховна Рада України відкрита до дітей. Інтерактивна експозиція. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1XdCeY9loxm-uRkoOCVsvwILZK1GIFWKJ>
4. Взаємодія громадянина з державою: як підготувати дітей до голосування на виборах. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/65Jb4l8Z64o>
5. Вибори «М18». *YouTube*. URL: <https://youtu.be/IvnqfhGQb3w>
6. Вибори. Цифрові технології. Права людини. Документи Ради Європи. 2020. 280 с. URL: <https://rm.coe.int/elections-digital-human-rights-coe/16809e960a>
7. Відео про депутата. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9vESwst4xrQ>
8. Вірна Н. Місцеві вибори у світі: голосують іноземці та ті, кому 16 / Н. Вірна. *Рада*. URL: <https://rada.opora.ua/org/analitika/a-iak-u-nykh/7447-mistsevi-vibori-u-sviti-golosuyut-inozemtsi-ta-ti-komu-16>
9. Всеукраїнська імітаційна гра – вибори для дітей і молоді М18 2020. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/ashBNOkeNJw>
10. Громадянська парламентська просвіта в умовах війни: зміст, форми, технології. Експертний круглий стіл з нагоди 32-річчя українського парламентаризму. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/Tz74kizcmfA>

11. Гленсі Дж. Де народжується демократія: 10 найдивовижніших парламентів світу. *BBC NEWS УКРАЇНА*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_cul/2016/06/160629_vert_cul_worlds_ten_government_buildings_vr
12. Дубле І. Дезінформація та виборчі кампанії. Рада Європи. 2019. 36 с. URL: <https://rm.coe.int/coe-desinformation-and-electoral-campaigns-ukr-final-1-16809f1593>
13. Екскурсія будинком Верховної Ради України. *Верховна Рада України. Бібліотечно-бібліографічні ресурси*. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/excursion/architecture.html>
14. Електронні петиції – це просто. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/7p-fn65xKTc>
15. Звернення до народного депутата. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/plqmhkQB1vc>
16. Історія українського парламентаризму: від Віча Київської Русі до Верховної Ради України. *Верховна Рада України. Бібліотечно-бібліографічні ресурси*. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/excursion/parlamentaryzm.html>
17. Кагуй П. 30 років тому. Референдум 1991 року про незалежність України і розпад СРСР (архівні фото). *Радіо Свобода. Фотогалереї*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/referendum-pershoho-hrudnia-1991-roku-pro-nezalezhnist-ukrayiny-arkhivni-foto/30287132.html>
18. Константинівська А. А як у них? Взаємодія президента та парламенту. *Рада*. URL: <https://rada.oporaua.org/analytika/a-iak-u-nykh/19776-a-iak-u-nykh-vzaiemodiia-prezydenta-ta-parlamentu>
19. Константинівська А. А як у них? Електронне голосування. *Рада*. URL: <https://rada.oporaua.org/analytika/a-iak-u-nykh/23280-a-iak-u-nykh-elektronne-holosuvannia>
20. Маурер А. Цифрові технології у виборах. Питання, висновки та перспективи. Рада Європи. 2020. 70 с. URL: <https://rm.coe.int/ardita-driza-mauer-digital-ech-regul-ukr/16809e7f8e>
21. Мій/Наш парламент. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/100010235857665/videos/1131527310531787/>
22. Мій Парламент : розумію і впливаю. Інформаційний плакат. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1XdCeY9loxm-uRKoOCVSvwILZK1GIFWKJ>
23. Освітній фільм «Як працює парламент». *YouTube*. URL: <https://youtu.be/pmKn6XjXboI>
24. Парламентський контроль та державні органи, підзвітні ВРУ. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/WUqoPQXdcqA>
25. Повноваження Верховної Ради та народних депутатів України. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/Pm6DGu3LtQM>
26. Портал громадського обговорення законопроектів. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/yLOuJYBEb18>
27. Про законодавчий процес. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/sGvmYbrGar4>

28. Про діяльність народних депутатів України. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/gk2-hYYUnKA>
29. Проект М18. Місцеві вибори 2015. *YouTube*. URL: https://youtu.be/TOW_SKJf22U
30. Просвітницькі центри при парламентах (досвід країн Європейського Союзу, Австралії, Канади, Сполучених Штатів Америки та Великої Британії). Інформаційна довідка. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29495.pdf>
31. Про установчу функцію Верховної Ради. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/F169G6HhYRc>
32. Розумійте свій парламент та контролюйте його. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/MkbHGNk4ssk>
33. Функції Верховної Ради України. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/RALACtIBPAs>
34. ЦВК: просвіта № 2 про демократію. Відео. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/fVIlj2p6z40>
35. Хотин Р. Один із якорів української ідентичності. Чому Конституція Орлика є актуальною і в наш час?. *Радіо Свобода. Суспільство*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pylyp-orlyk-konstytutsiya-aktualna-i-v-nash-chas/31409492.html>
36. ЦВК: просвіта № 10 про принципи виборчого права. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/6LSkwgvISK4>
37. Юрчишин Л. Як підготувати дітей до голосування на виборах? *Освіторія*. URL: <https://osvitoria.media/experience/vzayemodiya-gromadyanyna-z-derzhavoju-yak-pidgotuvaty-ditej-do-golosuvannya-na-vyborah/>
38. Як контролювати народних депутатів за допомогою телеграму (Телеграм-бот «Депутат на долоні»). *YouTube*. URL: <https://youtu.be/qK1t-I2Dt4U>
39. Як звернутися до народного депутата? *YouTube*. URL: <https://youtu.be/kxJMMANKSM>
40. Як правильно працювати з депутатами. Відеопідказка для активних громадян. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/5mvzuV-YJxE>
41. Як працює Верховна Рада України. Інформаційний плакат. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1XdCeY9loxm-uRkoOCVsvwILZK1GIFWKJ>
42. The Power of Youth: ефективні інструменти участі молоді. Короткий виклад. 2019. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/3556/file/Youth%20participation%20Summary%20in%20Ukrainian.pdf>
- Атестація депутатів місцевих рад. URL: <https://attestation.in.ua/>
 - Голос України. Газета Верховної Ради України. URL: <http://www.golos.com.ua>
 - Демократична школа. URL: <https://www.schools-for-democracy.org/>
 - Мережа «М18 : Ми можемо більше!» у фейсбуці. URL: <https://www.facebook.com/m18.ukr>

- Міжнародна освітня онлайн платформа «Живемо в демократії». URL: <https://www.living-democracy.com/uk/>
- Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики». URL: <https://edudevelop.org.ua>
- Онлайн курс для школярів «Наш парламент: вивчаємо та розуміємо». URL: <https://courses.zrozumilo.in.ua/courses/course-v1:EEF+EEF-009+2021/about>
- Онлайн курс «ПРОсто про вибори». URL: <https://www.cvkpro.com/>
- Онлайн курс «Людина та держава. Правила гри». URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+LAW101+law101/about>
- Освітній центр Верховної Ради України. URL: <https://osvita.rada.gov.ua>
- Освітній Центр Верховної Ради України в інстаграмі. URL: https://www.instagram.com/education_center_of_vru/
- Освітній Центр Верховної Ради України у фейсбуці. URL: <https://www.facebook.com/educationcenterofVRU>
- Підтримка демократичних післявоєнних виборів в Україні. Публікації проекту. *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/electoral-practice-project-publications>
- Програма USAID «РАДА: НАСТУПНЕ ПОКОЛІННЯ». URL: <https://internews.ua/rang>
- Проект «М18: Ми можемо більше!». URL: <https://m18.org.ua>
- Рада Опора. URL: <https://rada.opora.ua.org/>
- Рух Чесно. URL: <https://www.chesno.org/post/410/>
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>
- ЦБК: Просвіта. URL: https://www.youtube.com/channel/UCeai_E8zETI0o74kcFuib2g/videos
- CITIZEN.IN.UA. URL: <https://www.citizen.in.ua/>
- Inter-Parliamentary Union. URL: <https://www.ipu.org/national-parliaments>
- Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/classroom-materials/>
- National Parliaments. URL: <https://www.ipu.org/national-parliaments>
- UK Parliament. URL: <https://learning.parliament.uk/en/resources/>